

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 373.2:316.77-053.4

Світлана Замрозович-Шадріна

ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

ORCID ID 0000-0003-0138-3587

Олена Попадич

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ORCID ID 0000-0003-1426-4114

DOI 10.24139/2312-5993/2021.08/023-031

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ КОМПЛЕКСІ «ШКОЛА-САДОК»

У статті розглянуто проблеми забезпечення педагогами найрізноманітніших форм спілкування дітей молодшого шкільного та дошкільного віку в навчально-виховному комплексі «Школа-садок». При цьому зазначається, що для того, щоб між дітьми обох вікових підгруп розвивалися доброзичливі стосунки, учителям початкових класів і вихователям необхідно підготувитися, заздалегідь підібрати спільні ігри та види посиленої праці для шестиліток. Завдяки цілеспрямованій підготовчій роботі педагогів у молодших школярів поступово з'являється інтерес до дітей дошкільного віку, бажання налагодити з ними контакти та спілкуватися.

Наголошується, що вчителям і вихователям варто пам'ятати, що в жодному разі не можна вихованців примушувати до спілкування. Воно повинно будуватися на основі взаємного бажання. Лише за цієї умови спілкування стане дійовим засобом формування доброзичливих взаємин між учнями початкових класів і дошкільниками. З'ясовано, що одним із найголовніших засобів, що формує взаємини дітей, є гра. Саме в дидактичних іграх закладені невичерпні можливості виховання взаємин між дітьми молодшого шкільного віку та дошкільниками, а їх зміст і правила ставлять учасників в умови, що вимагають від них уміння діяти спільно, регулювати свою поведінку, бути справедливим, чесним і вимогливими, а в разі потреби й поступитися товаришеві. Зазначається, що особливе значення у формуванні доброзичливості між дітьми обох вікових груп має спілкування через книги, через спільну трудову діяльність, а досягти позитивного результату можна тільки за умови попередньої підготовки та злагодженої праці вчителів початкових класів і вихователів.

Ключові слова: навчально-виховний комплекс НВК «Школа-садок», діти дошкільного віку, молодші школярі, спілкування, взаємини дітей.

Постановка проблеми. Свідченням суттєвих трансформацій, які відбуваються у площині реформування освітньої системи є, зокрема, створення навчально-виховних комплексів (НВК) «Школа-садок» як інноваційних соціальних інституцій, де навчаються й виховуються діти дошкільного і молодшого шкільного віку. Як новий тип закладу освіти навчально-виховні комплекси, відчувачи на собі суспільні виклики, кардинальні зміни, реагують на них динамікою свого розвитку, а саме: варіативністю змісту й форм організації освітнього простору,

неперервністю процесів навчання та виховання, зміцненням особистісної орієнтації змісту і технологій навчання, поглибленням індивідуалізації та диференціації освітніх маршрутів кожного учасника освітнього процесу (Біда, 2017; Богуш, 2001; Замрозевич-Шадріна, 2021; Пріма, 2017).

Це дало можливість добре підготувати дітей до школи, раціонально використати нові типи приміщення початкових шкіл, закладів дошкільної освіти, які останнім часом повністю укомплектовані. Безумовно, значні державні кошти, збережені таким чином, можуть використовуватися на придбання обладнання та посібників, для поліпшення навчально-виховного процесу.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження вчених спрямовуються на виявлення: закономірностей формування професійно важливих рис особистості педагога та супровідних ефективного здійсненню професійної діяльності його психічних властивостей і стану (І. Безуглов, Н. Дідусь, Т. Казимірска, Ю. Кулюткін, З. Курлянд, Р. Хмелюк, В. Юрченко та ін.); шляхів і засобів становлення педагогічної майстерності (І. Багаєва, Є. Барбіна, Г. Беленька, Н. Гузій, І. Зязюн, В. Кан-Калік, Н. Кічук, Л. Кондратова, О. Мороз та ін.); природи і сутності професійної діяльності педагога (А. Богуш, Ф. Гоноболін, Е. Карпова, Л. Спирін, Г. Сухобська та ін.); структури й змісту її окремих компонентів (В. Бондар, Л. Ващенко, Г. Засобіна, Н. Кузьміна, А. Ліненко, Г. Нагорна, В. Сластьонін та ін.); рівнів та форм її існування (М. Левіна, І. Лернер, В. Паламарчук, Ю. Постолик, Л. Таланова та ін.).

Метою статті є розгляд особливостей організації спілкування дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в навчально-виховному комплексі «Школа-садок».

Методи дослідження. Для досягнення мети було використано такі методи дослідження: аналіз науково-педагогічної літератури, узагальнення, синтез, формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагоги навчально-виховних комплексів «Школа-садок» покликані забезпечити найрізноманітніші форми спілкування дітей молодшого шкільного та дошкільного віку. Це, насамперед, колективні ігри на майданчику або в приміщенні, прогулянки на території чи за її межами, екскурсії, святкові ранки та вечори і розваг, робота на дослідних ділянках і уроках трудового навчання, зустрічі з відомими та шанованими людьми місцевості.

У групі продовженого дня для молодших школярів і груп дітей дошкільного віку відводиться час для ігор та самостійної роботи.

Важливо при цьому, щоб між дітьми обох вікових підгруп розвивалися доброзичливі стосунки. Учителі початкових класів і вихователі

мають заздалегідь підібрати спільні ігри та види посильної праці для шестиліток (Богуш, 2002).

До такого спілкування дітей слід підготовляти. Наприклад, із учнями можна провести бесіду, у якій сказати, що вони першокласники, а це зобов'язує турбуватися про своїх молодших товаришів. Доречна також порада вчителя початкових класів, як допомогти дошкільникам обладнати ігровий куточок, прибрати майданчик, скопати грядку, доглянути акваріум, виготовити іграшки. Варто нагадати школярам, що вони знають багато цікавих казок та оповідань і можуть розповісти їх маленьким друзям.

Важливо наголосити, що дошкільники можуть бути і хорошими партнерами в іграх, бо знають їх чимало. Завдяки цілеспрямованій підготовчій роботі в молодших школярів поступово з'являється інтерес до дітей дошкільного віку, бажання налагодити з ними контакти.

І дітей-дошкільників потрібно готувати до спілкування з школярами. Наші спостереження засвідчують, що вони часто соромляться старших дітей, а тому і не мають особливого бажання гратися з ними. Щоб збудити його, вихователь може, наприклад, звернути увагу дошкільників на те, що школярі досить спритні в рухливих іграх, багаті на вигадки та фантазії. За домовленістю з учителем початкових класів вихователь може запросити в групу молодших школярів, запропонувати їм у присутності дошкільників виготовити іграшки з картону, паперу чи з природного матеріалу (Дяченко, 2001).

Такі методи і прийоми допоможуть вихователю сформувати в дошкільників інтерес до діяльності старших дітей, а згодом – і готовність спілкуватися з ними. А уважне ставлення до них школярів породжує в дошкільників бажання разом зі своїми старшими товаришами гратися та працювати.

Як учителеві, так і вихователю варто пам'ятати, що в жодному разі не можна вихованців примушувати до спілкування. Воно повинно будуватися на основі взаємного бажання. Лише за цієї умови спілкування стане дієвим засобом формування доброзичливих взаємин між молодшими школярами і дошкільниками (*Дошкільна та початкова освіта*, 2020).

Зауважимо, що саме гра є одним із найголовніших засобів, що формує взаємини дітей.

Успіх колективної ігрової діяльності передусім залежить від того, як діти обох вікових груп володіють правилами гри, як орієнтуються в явищах суспільного життя, людських взаєминах, які вони зображають у цій грі.

Для проведення творчої гри треба мати чимало атрибутів, які з успіхом можуть виготовляти її учасники під керівництвом педагогів.

Наприклад, для гри в «магазин» діти спільно вирізають з паперу «гроші», клеять кульки для сипучих товарів, ліплять або малюють овочі, фрукти, цукерки, печиво. Така підготовча робота можна проводити на уроках трудового навчання або ж у групі продовженого дня.

Важливий момент в організації творчої гри – розподіл ролей, оскільки саме тут нерідко виникають конфліктні ситуації. Якщо ж їх вчасно і тактовно не розв'язати, то гра не сприятиме вихованню позитивних взаємин між її учасниками і надасть емоційного задоволення. Більше того, у процесі гри діти будуть виявляти грубість і нетактовність одне до одного, а це недопустимо, бо головна мета сюжетно-рольової гри – виховання саме доброзичливих, дружніх взаємин.

Творча гра – це діяльність, у якій діти моделюють стосунки характерні для дорослих у реальному житті. Дитина активно оволодіває моральними нормами, прийнятними для нашого суспільства. Взявши на себе роль тієї чи іншої людини, дитина починає активно засвоювати її громадські функції та правила співжиття, а відтак – формує власне ставлення до неї (Поніманська, 2018; Мойсеюк, 2001).

Педагогам варто звертати особливу увагу на те, щоб учні відтворювали в іграх позитивні приклади з життя дорослих. Адже в реальному житті діти, на жаль, часто бувають свідками і негативного ставлення дорослих одне до одного. Як дошкільники, так і молодші сприймають подібні стосунки без належної критичності, а тому й переносять їх у свої ігри. Отже, творчі ігри потребують належного педагогічного керівництва.

Невичерпні можливості виховання взаємин між дітьми молодшого шкільного віку та дошкільниками закладені в дидактичних іграх. Їх зміст і правила ставлять учасників в умови, що вимагають від них уміння діяти спільно, регулювати свою поведінку, бути справедливими, чесними та вимогливими, а в разі потреби й поступитися товаришеві.

У дидактичній грі завжди є роль ведучого, який мусить чітко знати ті правила, коло предметів і явищ, що відображаються в ній. Це необхідно для того, щоб за нагоди вчасно приходити на допомогу. Отже, на роль ведучого в дидактичній грі варто залучати школярів, які володіють ширшими, ніж дошкільники знаннями про навколишнє життя і можуть вносити свої корективи в їхні дії. До дидактичної гри потрібно заздалегідь готувати ведучих, оскільки вони мають бути добре обізнані з правилами.

Обираючи школяра ведучим, необхідно враховувати його індивідуальні особливості. Адже не кожен молодший школяр може впоратися з цим відповідальним завданням. Наприклад, коли в грі беруть

участь багато дітей, тому ведучий повинен не лише володіти широкими знаннями, а й бути комунікабельним. Без цієї умови не можна думати про виховне значення гри. Чітке пояснення, тактовна і терпляча допомога ведучого завжди викликають у дошкільників повагу до свого старшого товариша, бажання наслідувати, виконувати його доручення та прохання (Киричок, 2001).

У парних дидактичних іграх (доміно, шашки, лабіринти) у ролі «вчителя» можуть виступати і ті школярі, які добре вміють грати, але соромляться бути ведучими в іграх з великою кількістю учасників. Тому вчителю варто поговорити з такою дитиною і переконати її, що вона може навчити грати, наприклад, у шахи, свого молодшого товариша. Це сприятиме самоутвердженню учня. Добре, коли його партнер-дошкільник володіє навичками спілкування. Подібне поєднання виховує обох дітей.

Правильно чинять ті педагоги, які чергують ігри з трудовою діяльністю, проводять спільні екскурсії школярів і дошкільників до парку, річки. Знайомство з природою, життям та працею людей виховує в дітей любов до рідного краю. А спільно пережиті почуття від побаченого єднують їх у дружній колектив.

Чергування різних видів спільної діяльності молодших школярів і дітей-дошкільників можлива лише за умови чіткого й узгодженого планування виховного процесу вчителя початкових класів і вихователя. План може бути місячним чи кварталним. Перспективне планування дає змогу використати в роботі з дітьми різні види ігор, залучати їх до трудової діяльності та належно підготувати як школярів, так і дошкільників до проведення таких заходів.

Проте, не слід зловживати спілкуванням дітей обох вікових підгруп і планувати його не частіше одного-двох разів на тиждень. Адже щоденні ігри молодших школярів з дошкільниками можуть поступово обмежити інтереси старших дітей, збіднити тематику їх власних ігор, спілкування з ровесниками, що надзвичайно важливо для розвитку особистості молодшого школяра.

Неабияке значення у формуванні доброзичливості між дітьми обох вікових груп має спілкування через книгу. Школярі з успіхом можуть читати малюкам казки та оповідання. Для цього варто організовувати літературні ранки. На них виступатимуть і дошкільники, оскільки вони вже знають чимало віршів, казок. Подібне духовне зближення породжує взаєморозуміння між ними, сприяє естетичному вихованню молодших і старших дітей.

Як ми вже зазначали, спілкування дітей згаданої категорії може з успіхом здійснюватися і під час їх спільної трудової діяльності. Тематика

деяких уроків трудового навчання, особливо в першому класі, близька до тематики занять із ручної праці старших дошкільників. Особливо це стосується тем, коли школярі та дошкільники навчаються працювати з картоном і папером: розмічати їх, різати, склеювати, оздоблювати вироби тощо.

Цим можуть скористатися вчитель початкових класів і вихователь та час від часу організувати з дітьми спільні уроки або заняття. Наприклад, коли учні та дошкільники виготовляють ялинкові прикраси, що передбачено програмою для всіх дітей. Молодші школярі можуть запросити дошкільників на урок трудового навчання і разом виготовляти гірлянди, ланцюжки, ліхтарики. А наступний урок провести у старших дошкільників. Можливий і третій варіант – організація колективної діяльності у другій половині дня.

Скажімо, діти розподіляються на невеликі групи по 3-4 в кожній. Вони виступають у ролі інструкторів-консультантів. Увага і контроль з боку старших товаришів спонукає дошкільників до стараннішого виконання того чи іншого завдання, подолання труднощів. Подібні стосунки з молодшими дітьми надзвичайно корисні і для школярів: пояснивши прийоми роботи, вони й самі глибше засвоюють знання, уміння та навички, набуті на уроках трудового навчання. Крім того, контролюючи роботу дошкільників, молодші школярі вчать самоконтролю. Це також поступово формує почуття відповідальності, колективізму.

Іншим разом працю дітей можна організувати так, щоб кожен міг виконувати складніші операції. Подібний розподіл праці створює посправжньому ділові стосунки.

За такої організації спільної діяльності школярі, у разі необхідності, можуть пояснити своїм молодшим товаришам, як виконується та чи інша операція. Дошкільники мають нагоду спостерігати за роботою старших дітей – особливо тією, якою вони лише починають оволодівати, а коли в малюків виникають труднощі, вони можуть звертатися за допомогою. До того ж, діти бачать, чому зможуть навчитися в недалекому майбутньому.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На наш погляд, організація спільної діяльності молодших школярів та дошкільників допомагає наочно продемонструвати їм, що досягти позитивного результату можна тільки за умови попередньої підготовки та злагодженої праці вчителів початкових класів і вихователів. Це сприяє формуванню соціально активної позиції молодших школярів, дошкільникам прищеплювати вміння спілкуватися, що надзвичайно важливо для підготовки їх до навчання в школі. У контексті теми дослідження

детальнішого опрацювання вимагає аналіз методів і прийомів, які сприяли би спілкуванню дошкільників і молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА

- Біда, О., Прокопенко, Л., Чичук, А. (2017). Стратегія вдосконалення освітньої діяльності в процесі підвищення кваліфікації працівників дошкільних закладів в Україні. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*, 4 (59), 89-93 (Bida, O., Prokopenko, L., Chichuk, A. (2017). Strategy for improving educational activities in the process of advanced training of preschool establishments in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Mykolayiv National University named after V.O. Sukhlinsky. Series: Pedagogical sciences*, 4 (59), 89-93).
- Богуш, А. (2002). Проблема наступності дошкільної і початкової ланок у навчально-виховному комплексі «Надія». *Зб. наук. праць: Спец. випуск / В.Кузь (гол. ред.). Київ: Наук. світ, 72-75* (Bogush, A. (2002). The problem of the continuity of preschool and initial units in the educational complex "Nadiya". *Col. of scien. works: Spets. Issue / V.Kus (Goal Ed.). Kyiv: Sciences. World, 72-75*).
- Дошкільна педагогіка: підручник* (2018). Київ: Академвідав (*Preschool Pedagogy: Tutorial* (2013). Kyiv: Academic).
- Дошкільна та початкова освіта в сучасному педагогічному просторі* (2020): [монографія]. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка (*Preschool and initial education in modern pedagogical space* (2020): [monograph]. Sumy: SumSPU named after A. S. Makarenko).
- Дяченко, М. В. (2001). Вплив спілкування на розвиток особистості молодшого школяра. *Вісник ХДПУ ім. Г.Сковороди. Психологія*. Харків: ХДПУ (Diachenko, M. V. (2001). The Impact of Communication On The Development of the Personality of Primary School. *Students Bulletin of the Khdpu G. Skovoroda. Psychology*. Kharkiv: KHDPU).
- Замрозевич-Шадріна, С. Р. (2021). Проблема наступності і перспективності дошкільної та початкової освіти у фаховій підготовці творчого педагога. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти»*. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», сс. 14-16 (Zamrozevych-Shadrina, S. R. (2021). The problem of continuity and prospects of preschool and elementary education in professional preparation of a creative teacher. *Materials of the V International Scientific and Practical Internet Conference "Actual problems of formation of a creative personality of the teacher in the context of the continuity of preschool and elementary education"*. Vinnytsia: LLC «Merkjuri-Podillya», pp. 14-16).
- Киричок, В. А. (2001). Діагностика сформованості ціннісного ставлення до однолітків у молодших школярів. Гуманістично-спрямований виховний процес і становлення особистості (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді). *Зб. наук.праць*. Київ: ВіРА Інсайт. Кн. II. сс. 84-90 (Kirichka, V. A. (2001). Diagnosis of the value of value relation to peers in junior schoolchildren. Humanist-directed educational process and formation of personality (theoretical and methodological problems of education of children and uchisk youth). *To. Sciences.Prak*. Kyiv: Vera Inside. II. pp. 84-90).
- Мойсеюк, Н. Є. (2001). *Педагогіка*. Київ: ВАТ «КДНК» (Moiseiuk, N. E. (2001). *Pedagogy*. Kiev: OJSC "KDNA").
- Пріма, Р. М., Замелюк, М. І. (2017). Формування творчого потенціалу майбутнього вихователя: інновайні підходи. *Інженерні та освітні технології*, 3 (19), 72-79

(Prima, R. M., Zameliuk, M. I. (2017). Formation of the creative potential of the future educator: Innovative approaches. *Engineering and educational technologies*, 3 (19), 72-79).

РЕЗЮМЕ

Замрозович-Шадріна Светлана, Попадуч Елена. Особенности организации общения детей дошкольного и младшего школьного возраста в учебно-воспитательном комплексе «Школа-сад».

В статье рассмотрены проблемы обеспечения педагогами самых разнообразных форм общения детей младшего школьного и дошкольного возраста в учебно-воспитательном комплексе «Школа сад». При этом отмечается, что для того, чтобы между детьми обеих возрастных подгрупп развивались доброжелательные отношения, учителям начальных классов и воспитателям необходимо подготовиться, подобрать общие игры и виды посильного труда для шестилеток. Благодаря целеустремленной подготовительной работе педагогов у младших школьников постепенно появляется интерес к детям дошкольного возраста, желанию наладить с ними контакты и общаться. Отмечается, что учителям и воспитателям стоит помнить, что ни в коем случае нельзя воспитанников заставлять к общению. Оно должно строиться на основе взаимного желания. Лишь при этом условии общение станет действенным средством формирования доброжелательных взаимоотношений между учениками начальных классов и дошкольниками. Выяснено, что одним из самых главных средств, которые формируют взаимоотношения детей, есть игра. Именно в дидактических играх заложены неисчерпаемые возможности воспитания взаимоотношений между детьми младшего школьного возраста и дошкольниками, а их содержание и правила ставят участников в условия, которые требуют от них умения действовать совместно, регулировать свое поведение, быть справедливым, честным и требовательными, а в случае потребности, и уступить товарищу. Отмечается, что особенное значение в формировании доброжелательности между детьми обеих возрастных групп имеет общение через книги, через совместную трудовую деятельность, а достичь положительного результата можно только при условии предыдущей подготовки и согласованного труда учителей начальных классов и воспитателей.

Ключевые слова: учебно-воспитательный комплекс «Школа-сад», дети дошкольного возраста, младшие школьники, общение, взаимоотношения детей.

SUMMARY

Zamrozevych-Shadrina Svitlana, Popadych Olena. Features of organization of communication of children in educational complex "School-Kindergarten".

In the article the problem of providing of the most various forms of communication of children of junior school and preschool age is considered in an educational complex "School-Kindergarten". Thus, marked, that benevolent relations developed between the children of both age subgroups, it is necessary in good time to pick up general games and types of feasible labour of the teachers of initial classes and educators for six years-old children. Due to purposeful preparatory work for junior schoolchildren gradually appears interest in the children of preschool age, as well as desire to communicate.

It is emphasized that the teacher and educator should remember: in no way can be pupils forced for communication. It should be based on a mutual desire. Only under this condition of communication will become an actual means of forming benevolent the relationship between pupils of elementary classes and preschoolers. It is noted that the most important means that forms the relationship between children is a game. It is in the didactic

games that the inexhaustible possibilities of education between children of junior school age and preschoolers are laid down, and their content and rules put the participants in terms that require them to act together, to regulate their behavior, be fair, honest and demanding. It is noted that special importance in the formation of benevolence between children of both age groups has communication through books, through joint labor activity. That achieving a positive result can only be able to coherent the work of the teachers of elementary classes and educators.

Key words: educational complex "School-Kindergarten", children of preschool age, junior schoolchildren, communication between children.

УДК 373.5.016:94(100)

Яніна Камбалова

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ORCID ID 0000-0003-2886-7696

DOI 10.24139/2312-5993/2021.08/031-044

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ ПРО СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ У 7 КЛАСІ

Метою статті є огляд методики формування історичних знань споживачів освітніх послуг 7 класу про створення та розвиток станово-представницьких органів у західноєвропейських країнах в епоху Середньовіччя як складової частини загальної системи історичних знань школярів. Автором проаналізовано особливості формування історичних знань на емпіричному та теоретичному рівнях. Наведено різноманітні методичні прийоми, які можуть бути використані вчителями у процесі формування системи історичних знань про створення та розвиток станово-представницьких органів у західноєвропейських країнах в епоху Середньовіччя на уроках всесвітньої історії у 7 класі.

Ключові слова: емпіричний та теоретичний рівень знань, історичний факт, історичне уявлення, історичне поняття.

Постановка проблеми. Процес модернізації системи освіти в Україні на сучасному етапі має відповідати потребі суспільства в освічених та мислячих людях. Одним із ключових завдань сучасної історичної освіти є формування в споживачів освітніх послуг наукової історичної свідомості, яка є відносно самостійною складовою суспільної свідомості людини. На думку української дослідниці В. Прокопчук, школа – це, насамперед, соціальний інститут, що формує основи історичної свідомості (Прокопчук, с. 10).

Першою складовою формування історичної свідомості є система історичних знань. У своїй публікації А. Шевченко та С. Камаралі наголошують на важливому значенні історичного знання для інтелектуального й морального становлення особистості, розвитку її самоусвідомлення та потреб у громадянській самореалізації (Шевченко та Камаралі, 2021, с. 81).